

УДК 658.012.8

*Л. С. ЛАРКА, А. О. МАРКІНА, А. С. МЕЩЕРЯКОВА***ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ЯК ІНДИКАТОР ЯКОСТІ ЕКОНОМІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ**

Економічна безпека розглядається як індикатор ефективності економічного управління підприємством. Мета статті – визначення основних напрямів підвищення рівня економічної безпеки підприємства. Застосовано загальнонаукові методи пізнання для систематизації зовнішніх та внутрішніх загроз економічній безпеці підприємства. Визначено характер впливу таких зовнішніх індикаторів економічної безпеки, як розмір валового внутрішнього продукту, рівень безробіття, темпи економічного зростання, демографічні показники, енергетична залежність України, рівень та якість життя, особливості євроінтеграції України, розмір державного боргу. Визначено характер впливу таких груп внутрішніх індикаторів економічної безпеки, як техніко-технологічні, фінансові та кадрові.

Ключові слова: економічна безпека, інфляція, державний борг, демографічні показники, безробіття, дефіцит бюджету, бізнес-планування, фінансова структура.

*Л. С. ЛАРКА, А. А. МАРКИНА, А. С. МЕЩЕРЯКОВА***ЭКОНОМИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ КАК ИНДИКАТОР КАЧЕСТВА ЭКОНОМИЧЕСКОГО УПРАВЛЕНИЯ ПРЕДПРИЯТИЕМ**

Экономическая безопасность рассматривается как индикатор эффективности экономического управления предприятием. Цель статьи – определение основных направлений повышения уровня экономической безопасности предприятия. Применены общенаучные методы познания для систематизации внешних и внутренних угроз экономической безопасности предприятия. Определен характер влияния таких внешних индикаторов экономической безопасности, как размер валового внутреннего продукта, уровень безработицы, темпы экономического роста, демографические показатели, энергетическая зависимость Украины, уровень и качество жизни, особенности евроинтеграции Украины, размер государственного долга. Определен характер влияния таких групп внутренних индикаторов экономической безопасности, как технико-технологические, финансовые и кадровые.

Ключевые слова: экономическая безопасность, инфляция, государственный долг, демографические показатели, безработица, дефицит бюджета, бизнес-планирование, финансовая структура.

*L. S. LARKA, A. O. MARKINA, A. S. MESHCHERYAKOVA***ECONOMIC SAFETY AS AN INDICATOR OF QUALITY OF ECONOMIC MANAGEMENT OF ENTERPRISES**

Economic security is seen as an indicator of the effectiveness of economic management of the enterprise. The purpose of the article is to determine the main directions for increasing the level of economic security of an enterprise. The general scientific methods of cognition are used to systemize external and internal threats. The nature of the influence of such external indicators of economic security as the size of the gross domestic product, the level of unemployment, the rate of economic growth, demographic indicators, Ukraine's energy dependence, the level and quality of life, the peculiarities of Ukraine's European integration, the size of public debt are determined. The nature of the influence of such groups of internal indicators of economic security, such as technical and technological, financial and personnel, is determined. Ensuring economic security provides for the allocation, analysis and assessment of existing threats for each of the functional components and the development on their basis of a system of measures that prevent the onset of negative phenomena in the activities of the enterprise.

Keywords: economic security, inflation, public debt, demographic indicators, unemployment, budget deficit, business planning, financial structure.

Вступ. Із переходом України на ринковий тип економіки змінилися підходи до забезпечення безпеки підприємницької діяльності. Економічне зростання держави тепер залежить від успішної господарської діяльності приватних підприємств. Тому основним завданням держави є забезпечення стабільності та безпеки розвитку підприємницької діяльності через ухвалення відповідними компетентними органами спеціальних заходів, здійснення яких усунуло б загрозу економічній діяльності. У сучасному розумінні «безпека підприємницької діяльності» означає такий стан захищеності підприємств, при якому наявність загроз їх економічній діяльності не призводить до зниження ринкового успіху, появи чи збільшенню матеріальних і фінансових втрат. Реалізація економічного управління підприємством в сучасних ринкових умовах вимагає підвищення уваги до питань методичного забезпечення цільових показників бізнесу. Універсальним інструментом,

який дозволяє систематизувати основні стратегічні цілі та можливості підприємства, є бізнес-план. У бізнес-плані формуються перспективи та поточні цілі реалізації ідеї, оцінюються сильні та слабкі сторони бізнесу, наводяться результати аналізу ринку та його особливостей, викладаються подробиці функціонування підприємства за цих умов, визначаються обсяги фінансових та матеріальних ресурсів для реалізації проекту [1].

Аналіз останніх досліджень та літератури. На сьогодні проблема економічної безпеки на підприємстві є досить актуальною та розглядається багатьма сучасними науковцями, серед яких: О.В. Березін [3], В.П. Василенко [4], О.С. Іванілов [6], Т.М. Іванюта [7], І.Н. Карпунь [8], С.Ф. Покропивний [11], Л.І. Шваб [12] та інші. Разом з тим залишився поза увагою дослідників такий важливий аспект діяльності підприємства, як системна робота щодо попередження і недопущення небезпечних ситуацій та сама площина загроз для

підприємства. Не існує цілісної концепції з питань планування економічної безпеки, здатної забезпечити повне використання наявного потенціалу, протидіяти загрозам, підтримувати стан економічної безпеки. Усе це зумовлює необхідність й актуальність дослідження проблем збереження та підвищення економічної безпеки підприємств та її складових.

Мета статті полягає у визначенні основних проблем та пошуку можливих шляхів забезпечення економічної безпеки підприємства.

Постановка проблеми. В сучасних умовах нестабільності економіки України вітчизняні підприємства функціонують в умовах ризику та невизначеності, що може негативно вплинути на їх фінансовий стан та результати діяльності і в подальшому призвести до банкрутства. У зв'язку з цим для суб'єктів господарювання набувають актуальності заходи щодо виявлення та нейтралізації можливих проблем та ризиків, а також пошуку нових шляхів забезпечення економічної безпеки підприємства. Адже своєчасна та якісна діагностика проблем забезпечення економічної безпеки, виявлення та систематизація ризиків і загроз дозволяють уникнути як матеріальних збитків, так і запобігти банкрутству підприємства. Досить успішно з цим завданням справляється впровадження системи бюджетування та контролінгу.

Саме вибір оптимальної бюджетної моделі на етапі розробки фінансової та бюджетної структури дозволить підприємству не тільки скоротити час і витрати, але й отримати максимальний результат, який виражатиметься у підвищенні прозорості бізнесу й поліпшенні фінансових показників його діяльності у найближчий строк, а також у забезпеченні можливості подальшого росту й розвитку системи [13].

Матеріали досліджень. Поняття «економічна безпека» в Україні почало вживатися в економічній науці і офіційних документах лише на початку 90-х років минулого сторіччя з набуттям незалежності країни. В Оксфордському тлумачному словнику термін «безпека» тлумачать як «свобода чи захист від небезпеки чи тривоги; заходи, вжиті для гарантування безпеки країни, особи, цінності» [14].

Економічна безпека підприємства – досить новий напрям розвитку економічної науки. Необхідність її постійного забезпечення зумовлюється об'єктивно наявним для кожного суб'єкта господарювання завданням забезпечення стабільності функціонування і досягнення головних цілей своєї діяльності.

При здійсненні господарської діяльності підприємство приймає безліч комплексів рішень. Усі вони, доповнюючи одне одного, впливають на рівень конкурентоспроможності та інвестиційної привабливості підприємства. В свою чергу, одним з найвагоміших показників, які впливають на інвестиційну привабливість підприємства, є відсоток інноваційної продукції в його стратегічному бізнес-портфелі. В сучасних ринкових умовах особа, що приймає рішення, розуміє необхідність активізації інноваційної діяльності підприємства як додаткової

переваги на ринку [15]. Саме тому удосконалення обґрунтування комплексів господарських рішень дозволяє підприємству забезпечити цільовий рівень економічної безпеки.

Економічна безпека підприємства – це становище найбільш ефективного використання ресурсів для запобігання загроз і забезпечення стабільного функціонування підприємства на теперішній час і в майбутньому. Однак, як і будь-яка інша сфера, економічна безпека має ряд проблем та ризиків.

До основних проблем економічної безпеки вітчизняних підприємств відносять наступні.

По-перше, ринкова економіка, побудована на конкуренції – це досить динамічна система, яка є ризиковою.

По-друге, в Україні ще досі відсутні стійкі норми права захисту інтересів підприємців.

По-третє, оскільки український ринок ще знаходиться на стадії становлення, існує багато механізмів, які ще цілком не опрацьовані.

До проблем, що постають перед підприємствами на шляху до досягнення прийнятного рівня економічної безпеки науковці відносять такі:

- переважне використання реактивного підходу (очікування негативного впливу загрози і вже подальші заходи щодо ліквідації наслідків замість передчасного аналізу можливих шляхів уникнення цього впливу);

- необхідність підвищення якості збору інформації не лише про конкурентів, але й про стан власної діяльності, що включає першочерговість визначення цілей і стратегії підприємства;

- недостатнє застосування аналізу витрат підприємства на економічну безпеку;

- нехтування наявними можливостями підприємства і спрямування всієї системи економічної безпеки на роботу із загрозами [2].

Негативний вплив на економічну безпеку може мати об'єктивний і суб'єктивний характер. Об'єктивний виникає не з волі конкретного підприємства або його персоналу, а суб'єктивний саме внаслідок неефективної роботи підприємства в цілому або ж його персоналу (передусім керівників і менеджерів).

Джерелами негативного впливу на економічну безпеку підприємства можуть бути: свідомі чи несвідомі дії окремих осіб і суб'єктів господарювання (органів державної влади або підприємств-конкурентів); збіг об'єктивних обставин (форс-мажорні обставини, інновації тощо).

Варто зазначити, що існує ряд причин від яких залежить економічна безпека підприємства. Зокрема, від кризових явищ в економіці, надзвичайних подій, стихійних лих, непередбачених змін кон'юнктури ринку, соціальної напруженості, управлінської некомпетентності, а також невиконання партнерами, постачальниками, замовниками та клієнтами своїх обов'язків по оплаті контрактів, постачанні продукції або зміни умов договору.

Існують три головних зовнішніх джерела загрози для підприємства. На думку З. С. Варналія,

загроза – це сукупність умов і факторів, які створюють небезпеку для реалізації економічних інтересів, яка в свою чергу може створювати різноманітні ризики [5, с. 109].

Отож, перша загроза – несприятлива економічна політика держави. Так, держава може суперечити виробничій, комерційній або фінансовій стратегії підприємства за допомогою різних методів, серед яких найпоширенішими є: зміна ставок митного тарифу; податкових ставок; коливання валютного курсу тощо. Економічні санкції з боку держави мають досить негативний вплив і призводять до взаємної недовіри, дестабілізують безпеку в області економіки на міждержавному рівні.

Другим джерелом зовнішньої загрози для підприємства є дії інших суб'єктів господарювання. Підприємства-конкуренти мають безліч методів, які здатні негативно вплинути на діяльність та безпеку підприємства, до них належать: порушення прав конкурентів на промислову власність (несанкціоноване відтворення продукції конкурента, розкриття секретів виробництва конкурента, промислове шпигунство); дезорганізація виробництва конкурентів, яка здійснюється шляхом підкупу та заманювання їхніх робітників та службовців з метою заволодіння секретами виробництва та торгівлі; підривання репутації конкурента (невідповідна реклама, поширення хибних та неправдивих зв'язків, що дискредитують підприємство) та інші, такі як демпінг, бойкот тощо.

Третє джерело становлять кризові явища в світовій економіці, оскільки вони надходять із країни в країну через канали зовнішніх економічних зв'язків.

До інших зовнішніх загроз можна віднести наступні:

- рівень інфляції;
- брак коштів для інвестування підприємства;
- законодавча нестабільність;
- корупція;
- несприятливі макроекономічні умови (криза, війна, загальноекономічна ситуація в країні).

Індикатори економічної безпеки підприємства залежать від рівня ряду показників, серед яких особливе місце посідають валовий внутрішній продукт (див. табл. 1), темпи інфляції (див. табл. 2), дефіцит бюджету (див. табл. 3), рівень безробіття (див. табл. 4), показники економічного зростання, рівня та якості життя, енергетична залежність країни, ступінь інтегрованості у світову економіку, сальдо експорту-імпорту, стан демографічних процесів, державний внутрішній та зовнішні борги (див. табл. 5), вплив «тіньової економіки».

Валовий внутрішній продукт – макроекономічний показник, що показує ринкову вартість усіх кінцевих товарів та послуг, вироблених за рік у всіх галузях економіки на території держави для споживання, експорту та накопичення, незалежно від національної приналежності використаних факторів виробництва.

Розрізняють номінальний і реальний ВВП. Номінальний, або абсолютний ВВП визначається в

поточних (фактичних) цінах даного року. Реальний ВВП (з поправкою на інфляцію) визначається в цінах попереднього (або будь-якого іншого базового) року. У реальному ВВП, таким чином, враховується, в якій мірі зростання ВВП виявляється реальним зростанням виробництва, а не зростанням цін.

Таблиця 1 – Валовий внутрішній продукт України у 2017 р., млн. грн. [16]

2017 рік	Номінальний ВВП (в фактичних цінах)	Реальний ВВП (в цінах 2016 року)	Різниця, %
I кв.	591008	510447	-13,6
II кв.	664760	570690	-14,2
III кв.	833130	700131	-16,0
IV кв.	894022	664319	-25,7
За рік	2982920	2445587	-18,0

Індекс інфляції (індекс споживчих цін) – показник, що характеризує зміни загального рівня цін на товари й послуги, що купуються населенням для невикористаного споживання.

Таблиця 2 – Індекс інфляції у 2014 – 2017 рр. [17]

Період	2014	2015	2016	2017
Січень	100,2	103,1	100,9	101,1
Лютий	100,6	105,3	99,6	101,0
Березень	102,2	110,8	101,0	101,8
Квітень	103,3	114,0	103,5	100,9
Травень	103,8	102,2	100,1	101,3
Червень	101,0	100,4	99,8	101,6
Липень	100,4	99,0	99,9	100,2
Серпень	100,8	99,2	99,7	99,9
Вересень	102,9	102,3	101,8	102,0
Жовтень	102,4	98,7	102,8	101,2
Листопад	101,9	102,0	101,8	100,9
Грудень	103,0	100,7	100,9	101,0
За рік	124,9	143,3	112,4	113,7

Дефіцит бюджету – явище майже постійне в економіці кожної держави. Зокрема, в Україні це явище хронічне. Для населення наявність дефіциту має опосередковане значення, але воно бере участь у поверненні притягнутих для покриття дефіциту коштів шляхом сплати податків. Оцінюється дефіцит бюджету звичайно у відсотках від ВВП.

Таблиця 3 – Державний бюджет України з 2008 по 2017 рр. [18]

Рік	Прибутки, % ВВП	Витрати, % ВВП	Сальдо	
			дефіцит бюджету, млн. грн.	% ВВП
2008	24,44	25,47	-12500,7	-1,32
2009	22,96	26,54	-35517,2	-3,89
2010	22,23	28,04	-64265,5	-5,94
2011	23,90	25,33	-23557,6	-1,79
2012	24,56	28,08	-53445,2	-3,79
2013	23,31	27,73	-64707,6	-4,45
2014	22,79	27,46	-78052,8	-4,98
2015	27,01	29,14	-45167,5	-2,28
2016	25,86	28,73	-70130,2	-2,94
2017	26,59	28,13	-47849,6	-1,60

Рівень безробіття – кількісний показник, який визначається як відношення кількості безробітних до загальної чисельності економічно активного працездатного населення країни (регіону, соціальної групи), та вимірюється у відсотках.

Таблиця 4 – Рівень безробіття в Україні у 2017 р. [19]

2017	Всього населення, тис.	Зайняте населення, тис.	Безробітне населення, тис.	Рівень безробіття, %
I кв.	42522,8	15226,1	1786,4	10,5
II кв.	42467,0	15442,1	1709,4	10,0
III кв.	42434,8	15543,2	1676,7	9,7
IV кв.	42386,4	15495,9	1697,3	9,9

Дані таблиці 4 наведені без урахування окупованих територій.

За результатами 2017 р. НБУ прогнозує зростання ВВП на рівні 2,2 %, 3, 2% в 2018р. та 3,5 % в 2019 р. Приватне споживання буде, на думку банківського регулятора, лишатись головним двигуном економічного зростання. В 2017 р. Україна приєдналася до «Нового Шовкового Шляху»: запущено перший вантажний потяг з Женжоу (Китай), до Словацької республіки, Польщі, Угорщини через територію України. Також в Україні створено за 2017 р. 13 індустріальних парків (з 28 зареєстрованих в Україні). За перші 8 місяців 2017 року, експорт товарів з України виріс на 21,1 %. Експорт до країн ЄС за цей самий період перевищив \$2,4 млрд (або 27,9 % зростання). Торгівля з США, після підписання у 2015 році угоди про приєднання України до Генеральної системи преференцій США, зросла за 9 місяців 2017 року на 89 %. В 2017 році Україна активно готувала підписання нових митних угод з Ізраїлем, Туреччиною, поглиблювала торговельну співпрацю з ОАЕ, Саудівською Аравією та Канадою. Просування України під час підготовки до пісенного конкурсу Євробачення допомогло досягти львівському та київському аеропорту (Бориспіль) нових рекордів пасажиропотоку: 1 млн та 10 млн пасажирів на рік, відповідно.

В 2017 році було анонсовано про нові інвестиційні проекти чи співпрацю з інвесторами (Glencore, Avellana Gold, Posco Daewoo, Skoda Auto, Delphi Corporation, General Electric, Alstome, Bombardier та CRCC, у сільському господарстві), а деякі проекти вже були реалізовані (виробництво дротової продукції, наприклад, для BMW, виробництво автомобільних чохлів, заводи електрокомпонентів Fujikura, Sumitomo та Kromberg & Schubert, відновлення роботи Харківського тракторного заводу і окремі проекти в галузі відновлюваної енергетики). Україна стала 5-им ринком в світі з найвищими темпами зростання продажів електроавтомобілів (Corestone Corp.): з 0 до 5 775 автомобілів за останні 5 років [20].

Рівень та якість життя в Україні аналізується за допомогою декількох груп показників. Дуже хороші показники в Україні за очікуваною тривалістю навчання, які зросли на 23 %. Частка молоді студентського віку, яка здобуває вищу освіту, сягає 82 %. А частка осіб віком понад 25 років, які мають

принаймні середню освіту, становить 94 % серед жінок і 96 % серед чоловіків. Кількість учнів на одного вчителя в нас у середньому становить 17 осіб. Серед країн, які брали для порівняння, в Туреччині їх найбільше – 24, а найменше у Польщі – 10.

А ось щодо національного доходу на одну особу в доларах США (купівельна спроможність), то у 1990-му наш показник сягав 10,8 тисячі доларів на рік на одну людину. Нині маємо дуже відчутний провал. Адже за ці роки цей показник не те що не зріс, а навпаки, знизився до 7,4 тисячі. Для порівняння – в країнах з дуже високим рівнем людського розвитку: в Чехії – 29,8 тисячі, у Словаччині – 27,4, в Румунії – 19,9 тисячі. У нашій групі (з високим розвитком): в Туреччині – 18,9 тисячі, в Болгарії – 16,9, в Грузії – 9,1 тисячі. Отже, фахівці ООН констатували, що понад 60 % населення нині перебуває за визначеною ними межею бідності. Тобто живуть менш ніж на 8 доларів на добу на одну людину.

А ще за останні кілька років в Україні з'явилося абсолютно нове поняття «раптова бідність», з яким нам раніше стикатися не доводилося. Вплинули на це анексія Криму, бойові дії на сході й майже 2 мільйони вимушених переселенців. Більшість із них ще вчора мали все необхідне – житло, роботу, чітко визначений соціальний статус і були самодостатніми. Та миттєво втратили все й перетворилися фактично на біженців. І це ще більше загострило соціальні проблеми, яких й до того в нас було чимало.

Середня тривалість життя в Україні обох статей нині становить у середньому 71,1 роки. Це, на жаль, нижче, ніж середній показник у світі – 71,7. І лише на 1,3 роки більше, ніж було у 1990-му. Для порівняння – у країнах з дуже високим рівнем розвитку: у Чехії – 78,8, у Польщі – 77,6, в Угорщині – 75,3. У країнах нашої групи: в Туреччині – 75,5, в Грузії – 75 років, в Болгарії – 74,3. І навіть у Молдові, яка належить до країн із середнім розвитком, – 71,7. І це попри те, що в середині 1990-х середня тривалість життя в Україні та Польщі була однаковою. Середня тривалість життя жінок в Україні – 76 років, чоловіків – 66,2 роки. Трохи менша вона лише в жінок у Молдові – 75,9. А чоловіки там живуть в середньому довше – 67,6 роки. Але порівняймо з країнами з дуже високим розвитком: у Чехії жінки живуть в середньому 81,6 рік, чоловіки – 75,9, у Словаччині жінки – 80, чоловіки – 77,2 роки, майже такі самі показники і в Румунії. З Польщею тут у нас відставання на 5,5 роки – жінок і 7,5 роки – чоловіків [21].

Проаналізуємо енергетичну залежність України.

Україна – енергетично залежна країна. Ми імпортуємо все: газ, нафту, нафтопродукти, ядерне паливо і навіть вугілля. За останні 6 років імпорт енергоресурсів перевищив \$100 млрд., в т.ч. імпорт газу, нафти і нафтопродуктів – \$90 млрд. Цифра дорівнює обсягу річного ВВП України, в 3,5 рази перевищує річний Бюджет країни.

Україна не тільки залежна від імпортних енергоресурсів, але й від конкретних країн-постачальників. Відсутність диверсифікації постачальників змушує купувати паливо на умовах,

що диктуються продавцем, за ціною дуже часто вище ринкової. В кінцевому підсумку це знижує конкурентоспроможність української продукції, ми втрачаємо зовнішні ринки.

І це при тому, що Україна має колосальний енергетичний потенціал.

Згідно з оцінками Українського Інституту Майбутнього, Україна може вийти на повне самозабезпечення газом, нафтою і нафтопродуктами вже до 2022 р. Сукупний обсяг необхідних інвестицій у видобуток і переробку становить \$20 млрд., в т. ч.:

- в газовидобуток – \$3,5 млрд.;
- в нафтовидобуток – \$14 млрд.;
- в нафтопереробку – \$2,0-2,5 млрд. [22].

Переваги України від інтеграції до ЄС зводяться до такого:

– політичні вигоди (будучи членом ЄС, Україна буде залучена до Спільної європейської політики безпеки та оборони (СЄПБО), яка гарантуватиме Україні державний суверенітет та територіальну недоторканість);

– Європа готова скасувати майже всі мита (98 %) для українських товарів, зокрема: від ввільняється 83 % всієї сільськогосподарської продукції, яка постачається до країн-членів ЄС, а також майже всі промислові товари (94,7 %). Натомість Україна не буде зменшувати мита для імпорту з ЄС, але змушена гарантувати, що впродовж відповідного періоду вона за жодних обставин не змінить свої тарифи щодо європейських товарів. Негайні преференції отримає 83,4 % українського експорту у сфері переробної промисловості з виробництва харчових продуктів. Решта продукції частково лібералізуватиметься через тарифні квоти;

– Європейський Союз зобов'язався відкрити більшість своїх ринків відразу. Однак шлях до Європи відкриється тільки тим виробникам, які виготовляють продукцію європейської якості, вже модернізували виробництво, збудували необхідні лабораторії та отримали європейський сертифікат якості. Наприклад, право на постачання курятини до ЄС вже отримали кілька вітчизняних підприємств, серед них: «Миронівська птахофабрика» (торговельний бренд «Наша Ряба»), «Миронівський м'ясопереробний завод «Легко», «Птахофабрика Снятинська Нова» (агрохолдинг МПХ, спеціалізується на випуску гусячого м'яса та печінки) та «Агромарс» (торговельна марка «Гаврилівські курчата») [23].

Від'ємне сальдо (перевищення імпорту над експортом) зовнішньої торгівлі України товарами за 11 місяців 2017 року (в січні-листопаді) збільшилася більш ніж в 2,2 рази в порівнянні з аналогічним періодом 2016 року – до 5,21 млрд. доларів США. Як свідчить статистика, у листопаді 2017 року від'ємне сальдо зовнішньої торгівлі товарами склало 638,7 млн доларів, тоді як у жовтні – 700,8 млн, а у вересні – 593,1 млн доларів США. За цей період експорт товарів збільшився на 20,6% (на 6,8 млрд доларів), склавши 39,5 млрд доларів. При цьому, Україна збільшила імпорт на 27,5% (на 9,6 млрд) – до 44,7 млрд доларів. Коефіцієнт покриття експортом

імпорту склав 0,88 (у 2016 році – 0,9). Зазначимо, що за 11 місяців 2016 року від'ємне сальдо України становило 2,3 млрд. доларів США [24].

На 1 січня 2017 року чисельність наявного населення України становила 42584,5 тис. осіб, з них у міських поселеннях проживало 29482,3 тис. осіб (69,2 %), у сільській місцевості – 13102,2 тис. осіб (30,8 %). У 2016 році чисельність населення України зменшилася внаслідок природного та міграційного рухів населення на 176,0 тис. осіб, у тому числі міського – на 102,7 тис., сільського – на 73,3 тис.

Склад населення України характеризується суттєвою гендерною диспропорцією. Чисельна перевага жінок над чоловіками у складі населення України спостерігається з 37 років і з віком збільшується. Чисельність чоловіків на 1 січня 2017 року становила 19644,6 тис. осіб, а жінок – 22770,3 тис.; у розрахунку на 1000 чоловіків припадає 1159 жінок (у міських поселеннях – 1179, у сільській місцевості – 1116). В Україні сформувалася структура населення, для якої характерна висока питома вага осіб старшого віку і низька молодшого. На 1 січня 2017 року чисельність осіб у віці 0–15 років становила 16,2 % загальної чисельності постійного населення, у віці 60 років і старше – 22,5%, у віці 16–59 років – 61,3 %. Вікова структура визначає демографічне навантаження: станом на 1 січня 2017 року на 1000 осіб у віці 16–59 років припадало 265 осіб у віці 0–15 років та 367 осіб у віці 60 років і старше. У міських поселеннях відповідні показники значно нижчі (250 і 358 осіб), ніж у сільській місцевості (299 і 391 особа).

Середній вік населення України становив 41,1 рік (чоловіків – 38,3, жінок – 43,5). Одним із чинників формування чисельності населення є його природний приріст (скорочення). У 2016 році в Україні зафіксовано природне скорочення населення: 186,6 тис. осіб, або 4,44 особи на 1000 наявного населення [25].

На рівень економічної безпеки підприємства також впливає рівень державного внутрішнього та зовнішнього боргів. Саме ці показники визначають ступінь напруженості зовнішнього економічного середовища підприємства.

Таблиця 5 – Державний борг України у 2017 р. [26]

Дата	Зовнішній борг, млн. грн.	Внутрішній борг, млн. грн.
на 31.12.2016	1240028,7	689730,0
на 31.01.2017	1241330,0	689690,0
на 28.02.2017	1233960,0	707400,0
на 31.03.2017	1232928,0	718918,1
на 30.04.2017	1261506,5	711460,4
на 31.05.2017	1260930,9	707094,5
на 30.06.2017	1259096,9	698604,7
на 31.07.2017	1261951,5	709201,8
на 31.08.2017	1230946,5	727428,0
на 30.09.2017	1323285,1	719742,2
на 31.10.2017	1321350,6	725426,0

МВФ оцінив розмір тіньового сектора в структурі економіки України в 44,8 % [27].

Про це йдеться в доповіді економіста Леандро Медіні з африканського департаменту МВФ і Фрідріха Шнейдера з Університету Кеплера (Лінц).

Дослідження охоплює період з 1991 року по 2015 рік і показує, як змінювався показник з року в рік.

Так, згідно з розрахунками, середній розмір тіньової економіки України з 1991 року по 2015 рік оцінюється в 44,8 % ВВП, а в 2015 році – 42,9 %.

Для порівняння: в Росії показники тіньової економіки становили 38,4 % в середньому і 33,7 % ВВП в 2015 році, в Азербайджані – 52,19 % і 43,66 %, Вірменії – 42,59 % і 35,96 %, Грузії – 64,87 % і 53,07 %

У Казахстані в середньому 38,88 % і 32,82 % у 2015 році, Молдові – 43,43 % і 39,68 %, Таджикистані – 42,99 % і 37,73 %, Киргизстані – 37,92 % і 30,78 %, Естонії – 23,8 % і 18,49 %, Латвії – 22,23 % і 16,62 %, Литві – 25,15 % і 18,65 %, Польщі – 25,1 % і 16,67 % ВВП.

Починаючи з 1991 року, коли тіньова економіка України оцінювалася в 38,96 % ВВП, показник безперервно зростав до 1998 року, досягнувши пікової позначки в 57 %.

Низхідна тенденція спостерігалася до 2008 року – показник знизився до 36,65 %.

Крім зовнішніх загроз на рівень економічної безпеки підприємства впливають і внутрішні загрози.

Внутрішні загрози – це загрози, які залежать від діяльності власне підприємства. До них належать:

- дії чи бездіяльність працівників, які суперечать інтересам комерційної діяльності підприємства;
- низький рівень кваліфікації персоналу;
- слабе маркетингове опрацювання ринку;
- порушення правил використання технічних засобів;
- підрив ділового іміджу підприємства;
- неконкурентна цінова політика;
- невизначеність цілей та стратегій.

Всі ці загрози створюють проблеми для економічної безпеки підприємства і порушують його функціонування на ринку. Тому управлінському персоналу необхідно постійно здійснювати пошук нових шляхів забезпечення безпеки для підприємства.

Як зазначають у своїй праці Н. Б. Паліга та Ю. В. Світлична [9], існує три складові економічної безпеки підприємства для боротьби із внутрішніми загрозами: техніко-технологічна, фінансова та кадрова.

Запобігання внутрішнім загрозам техніко-технологічної складової в розрізі основних засобів стає можливим за умов підвищення ефективності використання основних фондів підприємства, а саме: шляхом звільнення підприємства від зайвого обладнання, машин та інших основних засобів або здачі їх в оренду з метою отримання додаткового прибутку для підприємства, забезпечення його новітнім обладнанням та висококваліфікованими працівниками, своєчасне оновлення основних засобів з метою недопущення морального і фізичного зносу;

підвищення рівня механізації й автоматизації виробництва тощо. Якщо розглядати у розрізі оборотних засобів, то необхідне економічне та раціональне розпорядження матеріальними та товарними цінностями, потрібно мінімізувати витрати та створити виробничі запаси, забезпечити оптимальне співвідношення між обсягом оборотних коштів та їх виробничою потребою, а також здійснити заходи, які нададуть максимальну можливість самофінансування потреб в оборотних коштах.

Запобігання загрозам у фінансовій ланці можливе шляхом збільшення кількості ліквідних активів, що дасть змогу вчасно оплачувати борги і уникнути банкрутства.

Підвищення ефективності управління капіталом пропонується забезпечити шляхом: примноження величини власного капіталу через збільшення отриманого чистого прибутку; збільшення суми чистого прибутку за рахунок ефективної податкової політики, спрямованої на підвищення частки чистого прибутку в загальній сумі валового прибутку. Оптимізацію зобов'язань необхідно проводити за такими напрямками: рефінансування дебіторської заборгованості та оптимізація інвестування оборотного капіталу в дебіторську заборгованість

Боротьба із загрозами у кадровій ланці відбувається завдяки проведенню відповідних заходів, які забезпечать підвищення кваліфікації персоналу, скороченню частки працівників пенсійного віку і залучення на підприємство нового покоління працюючих із профільних навчальних закладів, а також за допомогою мотивації персоналу шляхом винагород та надання відпусток (однак потрібне зменшення кількості вимушених відпусток персоналу) [10].

Висновки. Таким чином, поняття економічної безпеки підприємства містить у собі техніко-технологічну, фінансову й кадрову складові. Слід зазначити, що саме поняття «економічна безпека підприємства» варто розуміти як стан ефективного використання ресурсів та існуючих ринкових можливостей підприємства, що дає змогу запобігати внутрішнім і зовнішнім загрозам, забезпечувати тривале виживання та стійкий розвиток на ринку відповідно до обраної ним місії.

Соціально-економічне трансформування економіки України відбувається одночасно з руйнацією теоретичної платформи, на якій вибудовувалась уся система виробничих відносин централізованої планово-адміністративної економіки. Через відсутність нових науково обґрунтованих теорій і концепцій, вивіренних практикою й адекватних сучасним умовам господарювання, вітчизняні підприємства змушені самотужки адаптуватися до нестабільного соціально-економічного середовища, оперативно відшукуючи адекватні рішення нетрадиційних складних проблем. Наукові проблеми, які вирішуються під час проведення досліджень у галузі економічної безпеки підприємства, складні й багатовекторні. Вони охоплюють практично всі сторони діяльності

суб'єктів господарювання. Відтак обґрунтовано доцільність розгляду проблематики економічної безпеки в трьох взаємозалежних аспектах: перший – організація та забезпечення функціонування системи економічної безпеки підприємства; другий – організація процесів із забезпечення економічної безпеки підприємства й оцінювання діяльності суб'єктів, що їх здійснюють; третій – оцінювання стану та рівня економічної безпеки.

Проблема оцінювання економічної безпеки держави, регіону, галузі або підприємства в останній час дуже загострилась. Однак, незважаючи на великий інтерес вітчизняних і закордонних учених та практиків до цих питань, наукові розробки в основному висвітлюють різні аспекти національної та регіональної безпеки й значно меншою мірою – питання економічної безпеки підприємств. Економічний розвиток суб'єктів господарювання можливий лише за наявності економічної безпеки. Оскільки підприємства функціонують у макро-, мезо- та мікросередовищі, то умови саме цих середовищ і створюють загрозу існуванню господарюючих суб'єктів. Відтак економічну безпеку підприємства та її сутність потрібно визначати, виходячи з позицій багаторівневості формування цього явища.

Узагальнення показали, що економічна безпека підприємства має подвійний характер: з одного боку, вона забезпечує можливість власного функціонування, з іншого, – є частиною (елементом) економічної безпеки системи вищого рівня й суб'єктом, що забезпечує виконання функцій, притаманних регіонам і державі в цілому. Забезпечення економічної безпеки передбачає виділення, аналіз та оцінку існуючих загроз за кожною з функціональних складових і розробку на їхній основі системи протидіючих заходів, що попереджають початок негативних явищ у діяльності підприємства.

Незважаючи на важливість проблеми, фінансові аналітики в Україні мають у розпорядженні недостатньо інструментів прогнозування банкрутства, оскільки зарубіжні методи недоцільно використовувати через їх невідповідність українським реаліям.

Таким чином, підвищення рівня економічної безпеки підприємства може слугувати своєрідним індикатором ефективності економічного управління підприємством. Оскільки на зовнішні загрози економічній безпеці підприємство вплинути не може, оптимальною стратегією поведінки господарюючого суб'єкта є мінімізація внутрішніх загроз на засадах бюджетування, бізнес-планування та підвищення ступеню обґрунтованості комплексів господарських рішень. У якості індикатора ефективності економічного управління підприємством можна застосовувати як кількісні, так і якісні за своєю природою показники. До кількісних індикаторів можна віднести зростання рівня прибутку підприємства, збільшення цільової частки ринку тощо. Якісними індикаторами можуть слугувати такі показники, як задоволеність персоналу умовами праці, прихильність споживачів до продукції

підприємства, ступінь досягнення стратегічних цілей підприємства.

Список літератури

1. Ларка Л.С., Нелюб К.П. Бізнес-планування в системі економічного управління підприємством. *Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (економічні науки)*. Харків, 2016. № 27 (1199). С. 3 – 7.
2. Мельник В.І., Шумська Г.М. *Перспективні напрямки підвищення рівня економічної безпеки підприємства в сучасних умовах*. URL: <http://fkd.org.ua/article/view/25138> (дата звернення 23.04.2018).
3. Березін О.В., Березіна Л.М., Бутенко Н.В. *Економіка підприємства*. Київ: Знання, 2009. 390 с.
4. Василенко В.П. Вопросы обеспечения экономической безопасности - одно из направлений деятельности субъектов предпринимательства. *Логистика: проблемы и решения*, 2010. №5. С.43-45.
5. Варналій З.С. *Економічна безпека*. / ред. З.С. Варналій. Київ: Знання, 2009. 647 с.
6. Іванілов О.С. *Економіка підприємства*. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 728 с.
7. Іванюта Т.М., Заїчковський А.О. *Економічна безпека підприємства*: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 256 с.
8. Карпунь І.Н. *Управління фінансовою санацією підприємства*: навч. посібник. Львів: "Магнолія-2006", 2009. 418 с.
9. Паліга Н. Б., Світлична Ю.В. Шляхи запобігання зовнішнім та внутрішнім загрозам економічній безпеці промислового підприємства. *Економіка промисловості*, 2011. № 1. С.197-202.
10. Чаленко Н. В., Химич А. В. Шляхи запобігання внутрішнім загрозам фінансово-економічній безпеці підприємства. *Міжнародний науковий журнал*, 2015. №9. С.171-174.
11. Покропивний С.Ф. *Економіка підприємства*: підручник / ред. С.Ф. Покропивний. Київ: КНЕУ, 2003. 608 с.
12. Шваб Л.І. *Економіка підприємства*: підручник. Київ: Каравела, 2011. 416 с.
13. Ларка Л.С., Бебешко О.В. Система бюджетного управління на підприємстві. Інформаційні технології: наука, техніка, технологія, освіта, здоров'я: Тези доповідей XXIV міжнародної науково-практичної конференції, Ч.ІІІ (18-20 травня 2016р., Харків) / за ред. проф. Сокола Є.І. Харків: НТУ «ХПІ». С. 199.
14. Oxford Advanced Learner's Dictionary. – Oxford, 1995. – P. 1062 URL: http://www.rusnauka.com/4_SND_2012/Economics/4_100344.doc.htm (дата звернення: 08.05.2018).
15. Ларка Л.С. Обґрунтування господарських рішень, що впливають на інвестиційну привабливість підприємства. *Вісник Національного технічного університету "Харківський політехнічний інститут" (економічні науки)* : зб. наук. пр. – Харків, НТУ "ХПІ", 2017. № 46 (1267). С. 100-103.
16. Валовий внутрішній продукт України URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/2017> (дата звернення: 08.05.2018).
17. Темпи інфляції в Україні URL: <https://index.minfin.com.ua/economy/index/inflation/2017> (дата звернення: 08.05.2018).
18. Дефіцит бюджету України URL: <https://index.minfin.com.ua/budget/> (дата звернення: 08.05.2018).
19. Рівень безробіття в Україні URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/unemploy/2017> (дата звернення: 08.05.2018).
20. Економічне зростання України URL: <http://uacrisis.org.ua/63502-digest-2017-summary> (дата звернення: 08.05.2018).
21. Рівень та якість життя в Україні URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/yakist-zhittya-v-ukrayini-ocinki-ekspertiv/> (дата звернення: 08.05.2018).
22. Енергетична залежність України URL: https://uifuture.org/post/sist-krokv-do-energetichnoi-nezaleznosti-ukraini_388 (дата звернення: 08.05.2018).
23. Тодошук А.В., Батюк І.І., Шеремета А.І. Україна в інтеграційних процесах: ризики та переваги. «Young Scientist». 2017. № 5(45). С. 753 – 757. URL:

- <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/5/168.pdf> (дата звернення: 08.05.2018).
24. Сальдо експорту-імпорту в Україні URL: https://zaxid.net/u_2017_rotsi_import_tovariv_v_ukrayinu_perevis_hhiv_eksport_na_ponad_52_mlrld_n1446531 (дата звернення: 08.05.2018).
  25. Стан демографічних процесів URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publnasel_u.htm (дата звернення: 08.05.2018).
  26. Державні зовнішні та внутрішні борги URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/debtgov/2017> (дата звернення: 08.05.2018).
  27. Діяльність «тіньової» економіки в Україні URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2018/02/9/633941/> (дата звернення: 08.05.2018).
  12. Shvab L.I. *Ekonomika pidpriemstva* [Enterprise economy]: pidruchnyk. Kyiv, Karavela Publ., 2011. 416 p.
  13. Larka L.S., Bebesko O.V. Systema biudzhethnoho upravlinnia na pidpriemstvi [Budget management system in the enterprise]. Informatsiini tekhnologii: nauka, tekhnika, tekhnologii, osvita, zdorov'ia: *Tezy dopovidei XXIV mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, Ch.III, Kharkiv* [Information technologies: science, technology, technology, health]. Kharkov, NTU «KhPI» Publ., 2016, p. 199.
  14. Oxford Advanced Learners Dictionary. – Oxford, 1995. – R. 1062. Available at: http://www.rusnauka.com/4_SND_2012/Economics/4_100344.doc.htm (accessed 08.05.2018).
  15. Larka L.S. Obgruntuvannia hospodarskykh rishen, shcho vplyvaiut na investytsiinu pryvablyvist pidpriemstva [Substantiation of economic decisions affecting the investment attractiveness of the enterprise]. *Visnyk NTU "KhPI" (ekonomichni nauky)* [Bulletin of the Nation Technical University "KhPI". Ser.: Economics]. Kharkov, 2017. no. 46 (1267), pp. 100 – 103.
  16. *Valovi vnutrishnii produkt Ukrainy* [Gross domestic product of Ukraine]. Available at: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/2017>. (accessed 08.05.2018).
  17. *Tempy inflatsii v Ukraini* [Rate of inflation in Ukraine]. Available at: <https://index.minfin.com.ua/economy/index/inflation/2017> (accessed 08.05.2018).
  18. *Defitsyt biudzhetu Ukrainy* [Ukraine's budget deficit]. Available at: <https://index.minfin.com.ua/budget/> (accessed 08.05.2018).
  19. *Riven bezrobittia v Ukraini* [Unemployment rate in Ukraine]. Available at: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/unemploy/2017> (accessed 08.05.2018).
  20. *Ekonomichne zrostantia Ukrainy* [Economic growth of Ukraine]. Available at: <http://uacrisis.org.ua/63502-digest-2017-summary> (accessed 08.05.2018).
  21. *Riven ta yakist zhyttia v Ukraini* [Level and quality of life in Ukraine]. Available at: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/yakist-zhyttia-v-ukrayini-ocinki-ekspertiv/> (accessed 08.05.2018).
  22. *Enerhetychna zalezhnist Ukrainy* [Energy dependence of Ukraine]. Available at: https://uifuture.org/post/sist-krokv-do-energeticnoi-nezalezhnosti-ukraini_388 (accessed 08.05.2018).
  23. Todoshchuk A.V., Batiuk I.I., Sheremeta A.I. *Ukraina v intehtatsiynykh protsesakh: ryzyky ta perevahy* [Ukraine in integration processes: risks and benefits]. «Young Scientists». 2017. № 5(45). S. 753 – 757. Available at: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/5/168.pdf> (accessed 08.05.2018).
  24. *Saldo eksportu-importu v Ukraini* [Balance of exports and imports of Ukraine]. Available at: https://zaxid.net/u_2017_rotsi_import_tovariv_v_ukrayinu_perevis_hhiv_eksport_na_ponad_52_mlrld_n1446531 (data zvernennia: 08.05.2018).
  25. *Stan demohrafichnykh protsesiv* [State of demographic processes in Ukraine]. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publnasel_u.htm (accessed 08.05.2018).
  26. *Derzhavni zovnishni ta vnutrishni borhy* [State external and internal debt of Ukraine]. Available at: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/debtgov/2017> (accessed 08.05.2018).
  27. *Dialnist «tinovoi» ekonomiky v Ukraini* [Activities of the shadow economy in Ukraine]. Available at: <https://www.epravda.com.ua/news/2018/02/9/633941/> (accessed 08.05.2018).
  1. Larka L.S., Neliub K.P. Biznes-planuvannia v systemi ekonomichnoho upravlinnia pidpriemstvom [Business planning in the system of economic management of the enterprise]. *Visnyk NTU "KhPI" (ekonomichni nauky)* [Bulletin of the Nation Technical University "KhPI". Ser.: Economics]. Kharkov, 2016. no. 27 (1199), pp. 3 – 7.
  2. Melnyk V.I., Shumska H.M. *Perspektyvni napriamky pidvyshchennia rivnia ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva v suchasnykh umovakh* [Prospective directions of increasing the level of economic security of the enterprise under modern conditions]. Available at: <http://fkd.org.ua/article/view/25138> (accessed 23.04.2018).
  3. Berezin O.V., Berezina L.M., Butenko N.V. *Ekonomika pidpriemstva* [Enterprise economy]. Kyiv, Znannia Publ., 2009. 390 p.
  4. Vasylenko V.P. Voprosi obespecheniya ekonomicheskoi bezopasnosti - odno yz napravleniy deiatelnosti subjektov predprynimatelstva. [The issues of ensuring economic security are one of the areas of activity of business entities]. *Lohystyka: problemy u resheniya* [Logistics: problems and solutions], 2010, no. 4, pp. 43 – 45.
  5. Varnalii Z.S. *Ekonomichna bezpeka* [Economic security]. / red. Z.S. Varnalii. Kyiv, Znannia Publ., 2009. 647 p.
  6. Ivanilov O.S. *Ekonomika pidpriemstva* [Enterprise economy]. Kyiv, Tsentr uchbovoi literatury Publ., 2009. 728 p.
  7. Ivaniuta T.M., Zaichkovskiy A.O. *Ekonomichna bezpeka pidpriemstva* [Economic security of an enterprise]. Kyiv, Tsentr uchbovoi literatury Publ., 2009. 256 p.
  8. Karpun I.N. *Upravlinnia finansovoiu sanatsiieiu pidpriemstva* [Financial management of the enterprise]. Lviv, "Mahnoliia-2006" Publ., 2009. 418 p.
  9. Paliha N. B., Svitlychna Yu.V. Shliakhy zapobihannia zovnishnim ta vnutrishnim zahrozam ekonomichnii bezpetsi promyslovoho pidpriemstva [Ways to overcome external and internal threats to the economic security of industrial enterprises]. *Ekonomika promyslovosti* [Economics of industry], 2011, no 1, pp.197-202.
  10. Chalenko N. V., Khymych A. V. Shliakhy zapobihannia vnutrishnim zahrozam finansovo-ekonomichnii bezpetsi pidpriemstva [Ways to overcome the internal threats to the financial and economic security of the enterprise]. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal* [International scientific journal], 2015, no 9, pp.171 – 174.
  11. Pokropyvnyi S.F. *Ekonomika pidpriemstva* [Enterprise economy]/ red. S.F. Pokropyvnyi. Kyiv, KNEU Publ., 2003. 608 p.

Надійшла (received) .05.2018

Відомості про авторів / Сведения об авторах / About the Authors

Ларка Людмила Сергіївна (Ларка Людмила Сергеевна, Larka Ludmila Sergiivna) – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки і маркетингу НТУ «ХПІ»; м. Харків, Україна; [ORCID: http://orcid.org/0000-0002-8184-5464](http://orcid.org/0000-0002-8184-5464); e-mail: assorti@ua.fm

Маркіна Альона Олександрівна (Маркина Алена Александровна, Markina Alena Oleksandrivna) – магістрант кафедри економіки і маркетингу НТУ «ХПІ»; м. Харків, Україна; e-mail: alesya_kisel@ukr.net

Мещерякова Анна Сергіївна (Мещерякова Анна Сергеевна, Meshcheryakova Anna Sergiivna) – магістрант кафедри економіки і маркетингу НТУ «ХПІ»; м. Харків, Україна; e-mail: meshcheryakovaanuto4ka@gmail.com